

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

А. А. Загородня

**ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ
ГАЛУЗІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ В УКРАЇНІ**

Методичні рекомендації

Київ – 2019

УДК 378.3701:33

Рекомендовано до видання науково-методичною радою Інституту педагогіки НАПН України, протокол № 3 від 28.02.2019 р.

Розглянуто та схвалено на засіданні відділу історії та філософії освіти, протокол № 1 від 17.01.2019 р.

Укладач

А. А. Загородня, кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти

Рецензенти:

О.І. Локишина, доктор пед. наук, професор, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України

Н.Г. Батечко, доктор пед. наук, доцент, зав. кафедри вищої та прикладної математики Національний університет біоресурсів і природокористування України

М.Г. Чобітько, доктор пед. наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець – Подільського національного університету ім. Івана Огієнка

Перспективність використання досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі Республіки Польщі в Україні : методичні рекомендації / Інститут педагогіки НАПН України; [уклад. А. А. Загородня]. – Київ : Педагогічна думка, 2019. – 44 с.

Видання містить методичні рекомендації щодо використання польського досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні, виснувані на підґрунті аналізу особливостей і сучасних тенденцій підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та України.

Методичні рекомендації адресовані науковим працівникам, керівникам вищих навчальних закладів, викладачам, аспірантам і студентам педагогічних та економічних закладів вищої освіти.

Видання може бути використане для створення навчальних і робочих навчальних програм підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти України; для розроблення оптимальної моделі такої підготовки й виокремлення тих її аспектів, які можуть бути впроваджені в Україні з урахуванням її національних, культурних особливостей.

ISBN 978-617-7619-16-0

© А.А.Загородня, 2019

© Інститут педагогіки НАПН України

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Спільне й відмінне у професійній підготовці фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти в Україні та Республіці Польщі	6
2. Перспективні напрями використання досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі в Україні	28
Список використаних джерел	50

ВСТУП

Нова парадигма розвитку людства в умовах постіндустріального суспільства зумовлює переорієнтацію суспільства з накопичення матеріальних благ на розвиток людського потенціалу в формі знань, інтелектуальних здібностей і практичних навичок. У багатьох документах міжнародних організацій, діяльність яких впливає на формування сучасних уявлень про цивілізаційний прогрес, людський капітал визнається вирішальним чинником економічного зростання країн, підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. У зв'язку з цим більшість держав визнає ключову роль освіти в підвищенні економічного й соціального добробуту суспільства.

В умовах становлення та розвитку ринкової економіки в Україні особливого значення набуває вища економічна освіта. Оскільки модернізація економічних відносин, утвердження ринкових принципів господарювання є основою всіх суспільних і соціальних перетворень, підготовка фахівців нової формації для економічної галузі набуває особливої актуальності.

В економічному розвитку держави фахівці економічної галузі відіграють важливу роль, оскільки від їхнього рівня професійної компетентності залежить успіх фінансово-господарської діяльності всієї країни й окремих підприємств.

За результатами анкетування, проведеного Спілкою українських підприємців у 2018 році, третина опитаних представників малого й середнього бізнесу заявила, що відсутність кваліфікованих кадрів є одним із основних чинників, які стримують бізнес. Сьогодні склалася ситуація, за якої загальний відносно високий формальний рівень освіти працівників поєднується з їхньою невідповідністю до вимог ринку праці й браком знань і навичок, необхідних для задоволення вимог роботодавців. Це призводить до дисбалансу між реальними потребами сучасного ринку праці в фахівцях економічної галузі з певними сформованими компетентностями і пропозицією, що формується закладами вищої освіти у вигляді випускників.

Для ефективної модернізації вищої економічної освіти України, розв'язання проблеми підготовки конкурентоспроможних фахівців економічної галузі доцільним і актуальним є вивчення досвіду країн ЄС, зокрема Республіки Польщі. В цій країні вища освіта підпорядковується європейським стандартам професійної підготовки фахівців і ефективно трансформується з метою синхронізації з кращими світовими зразками освітніх систем.

Водночас порівняльний аналіз особливостей підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та України дає змогу визначити й обґрунтувати напрями використання досвіду Республіки Польщі в професійній підготовці фахівців економічної галузі в Україні.

У пропонованому методичному виданні висвітлено результати порівняльного аналізу систем професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та України; визначено спільні й відмінні тенденції підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Польщі та України та обґрунтовано перспективні напрями використання польського досвіду в закладах вищої освіти України.

Методичні рекомендації можуть бути використані: для розроблення нормативних і законодавчих документів із питань професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні; для створення нових і оновлення чинних навчальних програм підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти України з урахуванням виявлених продуктивних тенденцій і закономірностей ефективного розвитку в системі професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі; для вибору оптимальної моделі такої підготовки й виокремлення тих її аспектів, які можуть бути впроваджені в Україні з урахуванням її національних, культурних особливостей, в навчальній роботі зі студентами економічних спеціальностей.

Розділ 1. СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩІ

Результати порівняльного аналізу сучасних наукових досліджень проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та України переконливо свідчать, що для системи вищої освіти пріоритетом стає підготовка фахівця, що базується на формуванні в нього світоглядних позицій, переконань, творчих здібностей, професійної гнучкості. Орієнтація сучасної вищої освіти на формування професійно-творчої особистості, фахівця інноваційного типу, здатного реалізовувати нові освітні стандарти, впроваджувати нові освітні технології, зумовлює необхідність ефективної організації цілісної професійної підготовки в умовах закладів вищої освіти, оновлення змісту фахової підготовки майбутніх фахівців економічної галузі, знаходження доцільних засобів, методів і форм його реалізації.

Порівняльний аналіз професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та в Україні дає можливість визначити спільні та відмінні ознаки такої підготовки.

Однією із спільних ознак професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі є освітньо-професійні програми магістерського рівня. Аналіз різних програм дає можливість визначити як спільні, так і особливі освітні завдання, характерні для закладів вищої освіти як України, так і Республіки Польщі. Серед них такі:

- зорієнтованість на кар'єрну мобільність викладачів і фахівців, які працюватимуть у системі економічної освіти або в будь-якій іншій галузі економічної діяльності;

- сприяння розвитку навчання в різних напрямках, зокрема, у науковому спектрі, удосконалення процесу розвитку й відновлення дослідження викладацької кар'єри (так, існує два типи магістерських програм у закладах вищої освіти Республіки Польщі – професійної підготовки та наукового спрямування, натомість у закладах вищої освіти України переважають магістерські програми тільки одного типу – професійно зорієнтовані);
- формування відповідального, ґрунтовно науково підготовленого конкурентоспроможного фахівця економічної галузі для забезпечення його просування по службі;
- розроблення концептуальних (кваліфікаційних) рамок економічної освіти, методичної теорії й практичного підходу в галузі професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі;
- формування необхідної кваліфікації в роботі керівництва і консультування фахівця, зайнятого на цих рівнях.

Аналіз змісту освітньо-професійних програм підготовки фахівців освітнього рівня «магістр» (Економічний університет у Катовіцах, Економічний університет у Кракові, Вища польська школа у Варшаві, Університет інформаційних технологій та менеджменту в Жешуві, Державна Вища Технічно-Економічна Школа ім. о.Броніслава Маркевича в м.Ярославі – Республіка Польща; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Одеський національний економічний університет, Тернопільський національний економічний університет, Львівський торговельно-економічний університет – Україна та ін.), дає змогу зазначити, що основними завданнями цих програм є поглиблена цільова підготовка й розвиток фахівців економічної галузі й дидактики дисциплінарних і міждисциплінарних зв'язків із метою забезпечення:

- компетентних знань і розуміння освітніх реалій і тенденцій у розвитку економічної освіти відповідно до потреб і можливостей кожного здобувача вищої освіти;
- можливості грамотного пояснення та інтерпретації змін як у теоретичних, так і в практичних аплікативних планах;
- підготовки фахівців в аспекті знання теорії та інноваційних практичних досліджень на європейському рівні.

З метою ґрунтовного порівняльного аналізу професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі ми зіставили й систематизували спільні й відмінні ознаки професійної підготовки в Україні й Республіці Польщі в таблицях 1.1 та 1.2.

Таблиця 1.1

**Спільні ознаки професійної підготовки фахівців економічної галузі
(опрацьовано автором)**

Україна	Республіка Польща
<i>Спільні ознаки професійної підготовки</i>	
Навчання відбувається в умовах традиційної лекційно-семінарської системи, з використанням індивідуальної та групової форм роботи.	
Методика викладання ґрунтується на сукупності традиційних (науковості, індивідуального підходу, природовідповідності, систематичності та послідовності, свідомості та активності) та інноваційних (диверсифікованості, інноваційного підходу, оптимізації, готовності до навчання впродовж життя, професійної та академічної мобільності) принципів навчання.	
Наявність психолого-педагогічного складника в навчальних планах підготовки фахівців економічної галузі.	
Застосування європейської кредитно-трансферної системи оцінювання.	
Підготовка фахівців ґрунтується на засадах компетентнісного підходу.	
Наявність денної та заочної форм навчання.	
Реалізація змісту професійної підготовки (значною мірою) залежить від професійної майстерності викладачів.	

Обов'язковим складником професійної підготовки є практична підготовка.
Управління кар'єрою як на особистому рівні, так і на рівні людських ресурсів.

У процесі виокремлення спільних ознак професійної підготовки фахівців економічної галузі з'ясовано, що організація процесу навчання найчастіше відбувається в умовах традиційної лекційно-семінарської системи, в якій значна увага приділяється індивідуальній і груповій формам роботи. Найбільш поширеними методами викладання є ті, які сприяють розвитку професійного мислення, уміння здійснювати пошук інформації, прогнозувати, приймати нестандартні рішення, інтегрувати знання з різних дисциплін (метод портфоліо, відеозаписи взаємодії педагога-вихователя з дітьми, кейс-метод, метод симуляції тощо). Використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі дає можливість значно підвищити ефективність освітнього процесу в закладах вищої освіти та обумовлює появу нових організаційних форм навчання.

Виокремлення спільних ознак професійної підготовки фахівців економічної галузі дає можливість констатувати, що професійна підготовка має інтегрований характер, розглядається з позиції єдності теорії і практики, їх впливу на діяльність людей, специфіку взаємодії людини з суспільством як у професійному контексті, так і в особистісному вимірі. Упровадження Європейської кредитно-трансферної та акумулятивної системи (ЄКТАС) передбачає зміни структури навчальних планів і програм підготовки фахівців згідно з вимогами європейських освітніх стандартів, підготовку нормативних документів, що впорядковують мобільність студентів і викладачів у освітньому процесі закладу вищої освіти.

На основі узагальнення результатів порівняльного аналізу виявлено, що для професійної освіти Республіки Польщі на сучасному етапі характерними є такі тенденції, як:

- європеїзації, що зумовлено стратегією реорганізації системи вищої освіти в країнах ЄС на засадах положень Болонської угоди;
- диверсифікації – пошук варіативності організаційних форм, методів і засобів навчання; оновлення змісту освіти;
- актуалізації науково-дослідної роботи з метою формування готовності майбутніх фахівців до здійснення науково-практичних досліджень в умовах професійної діяльності;
- орієнтації освітнього процесу на особистість студента шляхом побудови й реалізації індивідуальних траєкторій навчання на основі самостійного вибору дисциплін;
- інформатизації, інтенсифікації профорієнтаційної роботи та партнерства закладів середньої освіти та університетів, що забезпечує якість неперервної ступеневої професійної підготовки фахівців.

Таблиця 1.2

**Відмінні ознаки професійної підготовки фахівців економічної галузі
(опрацьовано автором)**

<i>Відмінні ознаки професійної підготовки</i>	
Україна	Республіка Польща
Відсутність освітніх державних стандартів підготовки фахівців.	Наявність освітніх стандартів підготовки фахівців.
Навчальні плани підготовки фахівців готуються кожним закладом освіти окремо (спільними є тільки дисципліни нормативного циклу).	Уніфіковані навчальні плани підготовки фахівців.
Тривалість підготовки фахівців освітнього рівня «бакалавр» 3 роки 10 місяців – 4 роки.	Тривалість підготовки фахівців освітнього рівня «бакалавр» 3 – 4 роки.
Наявність викладача, який здійснює навчальну, виховну й організаційно-методичну діяльність.	Наявність викладача-тьютора / репетитора – особи, яка виконує роль консультанта.
Випускники закладів вищої освіти	Дипломи закладів вищої освіти визнаються

обов'язково проходять процедуру нострифікації дипломів у країнах Європи.	в усіх країнах Європи та не потребують спеціальної нострифікації.
Дистанційне навчання реалізується тільки в межах тренінгів, самоосвіти та особистісного професійного зростання.	Розвинена система дистанційної освіти.
Можливість продовження навчання в різних типах закладів вищої освіти Європи діє тільки в межах укладених угод із цими закладами.	Можливість стажування (продовження навчання) у різних типах закладів вищої освіти Європи та провідних економічних інституціях на умовах стипендіальних грантів.
У педагогічній взаємодії переважають авторитарні методи.	Педагогічна взаємодія ґрунтується на засадах партнерства.
Низький відсоток працевлаштування за фахом.	Майже 100%-вий показник працевлаштування за фахом, беручи до уваги й можливість працевлаштування за кордоном.

Зіставлення відмінних ознак професійної підготовки фахівців економічної галузі дає змогу констатувати, що система професійної освіти в закладах вищої освіти Республіки Польщі більше відповідає вимогам європейських освітніх стандартів і заслуговує на її ретельне вивчення з метою пошуку шляхів для впровадження в українську систему професійної освіти.

Освітній процес у закладах вищої освіти, які забезпечують підготовку фахівців економічної галузі, має бути спрямований на обмін сучасними знаннями, формування творчості, розвитку уяви, продукування ідей. Ми вважаємо, що здобуті знання та сформовані навички мають сприяти ефективній діяльності майбутніх фахівців економічної галузі, що стане одним із найважливіших шляхів збереження або одержання місця роботи майбутніми фахівцями і проектується в їх прагнення до постійного самовдосконалення.

Система вищої та професійної освіти в своїй діяльності орієнтується на ринок освітніх послуг, запит населення щодо освітніх послуг без урахування

вимог ринку праці. Спільними для українського й польського ринку освіти та ринку праці є відсутність аналізу і прогнозу про кількість і кваліфікацію необхідних економічній галузі фахівців, відсутність гнучкої системи визначення кваліфікації, а також слабкий зв'язок закладів вищої освіти з потенційними роботодавцями для своїх випускників¹.

Найбільш характерною спільною ознакою професійної підготовки фахівців економічної галузі є мережа закладів вищої освіти Республіки Польщі та України. Професійна підготовка фахівців економічної галузі здійснюється в таких закладах освіти:

- коледжах, які діють як самостійні навчальні заклади або як структурні підрозділи економічних чи класичних університетів; термін навчання – 2 – 4 роки, освітні рівні – «молодший бакалавр», «бакалавр»;
- академіях чи університетах – закладах вищої освіти, які здійснюють спеціальну економічну підготовку фахівців із різних напрямів науки; термін навчання – 4 – 6 років, освітні рівні – «бакалавр», «магістр»;
- класичних університетах, де існують економічні факультети чи факультети економічного спрямування.

Випускники різних типів закладів вищої освіти, які здобувають спеціальну професійну підготовку, володіють певними можливостями й конкретними компетентностями, зокрема²:

¹ Кириченко І. Битва за професіоналізм [Електронний ресурс] / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 33. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/bitva_zaprofesionalizm-109104.html (дата звернення: 10.11.2016). – Назва з екрана.

² Артюшина М. В. Психолого-педагогічні засади підготовки студентів економічної спеціальності до інноваційної діяльності : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / М. В. Артюшина. – К., 2011. – 534 с.; Костенко Р. В. Підготовка майбутніх економістів у вищих навчальних закладах до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Р. В. Костенко. – Одеса, 2015. – 598 с.; Кошелева Н. Г. Педагогічні основи інноваційної фахової підготовки майбутніх економістів у ВНЗ : монографія / Н. Г. Кошелева; Укр. Інж.-пед. академія. – Артемівськ : ННППІ УПА, 2014. – 134 с.; Основні європейські програми та ініціативи у сфері освіти і навчання [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства Молоді та спорту України. – Режим доступу: <http://www.dsmsu.gov.ua/index/ua/category/243> (дата звернення: 14.05.2016). – Назва з екрану.

- здатність виявляти, аналізувати й вирішувати пізнавальні проблеми в галузі економічної діяльності;
- можливість визначати цілі особистих і професійних стратегій розвитку для досягнення цих цілей;
- можливість порівнювати себе, власний (набутий) теоретико-практичний досвід із традиційними знаннями, встановлюючи взаємозв'язки між ними, що забезпечує появу нових напрямів поглиблення знань і професійного розвитку;
- науково-дослідні навички в галузі економічної освіти та дисциплінарної й міждисциплінарної дидактики, вміння застосовувати теорію в конкретних ситуаціях освітнього середовища та критично оцінювати результати теоретико-практичних досліджень;
- можливість використовувати передові методи освітнього втручання для реалізації нових освітніх програм підготовки майбутніх фахівців, забезпечення навчання впродовж життя, системи підвищення професійного зростання;
- можливість використання інформаційного забезпечення для відповідної роботи, впровадження інноваційних освітніх технологій;
- здатність діяти самостійно, об'єктивно оцінювати критичні умови, творчо вирішувати проблеми;
- вміння співпрацювати з різною категорією населення у вирішенні проблем економічної освіти та фахівців у суміжних галузях освіти;
- створення професійної системи цінностей, яка забезпечувала б умови для мотивованого професійного розвитку;
- володіння навичками, що дають змогу поєднувати й порівнювати структуру ступеневої професійної підготовки на європейському рівні та забезпечувати мобільність фахівців у межах ЄС.

Порівняльний аналіз освітніх програм підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі та України дає змогу виокремити вагому спільну ознаку в означеній проблемі дослідження. Це – формування компетентностей, що забезпечують спроможність фахівця до рефлексії власних дій, аналізу й відбору інформації, синтезу знань і умінь для досягнення мети діяльності. Такі компетентності мають бути сформовані у випускника закладу вищої освіти під час засвоєння фундаментальної частини змісту навчання – знань щодо об’єктивних законів гармонійного розвитку природи й людства, методологій діяльності, засобів і стратегій досягнення мети діяльності тощо. Ці компетентності з пріоритетом принципів сталого розвитку суспільства мають забезпечувати спроможність особи здобувати, опрацьовувати та усвідомлювати інформацію, необхідну для здійснення соціальної діяльності (у тому числі – фахової), визначати технологію формування індивідуальної діяльності та забезпечувати її безпечність і ефективність³.

Також ми акцентуємо увагу на тому, що під час формування професійних компетентностей магістра необхідно приділяти увагу здатностям фахівця виконувати професійні завдання та обов’язки інноваційного характеру (здатностям здійснювати інноваційну діяльність), а у процесі формування професійних компетентностей бакалавра обов’язково брати до уваги змістову частину гуманітарної, соціально-економічної та екологічної освіти й освіти з безпеки життя і діяльності людини (додаток до листа МОН України від 19.06.2002 р. № 1/9-307).

Спільною ознакою в професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти України та Республіки Польщі є те, що жоден із закладів освіти, діяльність яких була проаналізована в контексті

³ Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік (скорочено) / Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacional4na_dopovid4_skorocheno (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

нашого дослідження, не дотримується єдино визнаної моделі професійної підготовки фахівців економічної галузі. Вважаємо за доцільне звернути увагу на ті моделі освіти, структурні компоненти яких використовуються адміністрацією та науково-педагогічними працівниками в контексті організації освітнього процесу. Проаналізуємо найтипівіші моделі освіти.

Модель освіти як державно-відомчої установи (організації). У цьому разі університетська система освіти відноситься за структурами державної влади до самостійної галузі народного господарства з жорстким визначенням цілей і змісту освіти⁴. Заклади освіти підпорядковуються розпорядженням і вказівкам державної влади, їх діяльність контролюється адміністративними або спеціальними органами влади.

Модель розвивального навчання, яка базується на засадах теоретичних положень теорії розвивального навчання, запропонованих і обґрунтованих Л. Виготським, В. Давидовим, Д. Ельконіним, В. Рубцовим та іншими науковцями. Ця модель передбачає організацію освіти в контексті соціокультурної когнітивної теорії, яка виокремлює важливість культури й мови для соціального зростання особистості (Л. Виготський)⁵. Ця модель дає змогу гнучко враховувати умови, які постійно змінюються і визначають особливості навчання та життєдіяльності молодого покоління (представників різних верств населення) із урахуванням соціально-економічного становища сім'ї, регіону проживання тощо.

Традиційна (класична) модель освіти або Гумбольдтівська ідея класичного університету. Провідна ідея такої моделі освіти – необхідність демонстрування самого процесу здобуття нового знання і навчання студентів. При цьому до уваги мають братися фундаментальні закони науки, на яких

⁴ Новиков А. М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с. – С. 150.

⁵ Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. – СПб : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с. – С. 87.

ґрунтується власна пізнавальна діяльність кожної особистості. У центрі освіти має бути безпосередня участь студентів у наукових дослідженнях. Ця модель передбачає наявність академічної й водночас відповідальності перед потребами держави й суспільства⁶. Основними принципами діяльності закладів вищої освіти, відповідно до цієї моделі, є широка (інколи повна) автономність зі збереженням державного фінансування на достатньому рівні та самоуправління кафедр у виборі напрямів досліджень.

Раціоналістична модель освіти (Блум П., Ганьє Р., Скіннер Б.). Організація системи освіти згідно з положеннями цієї моделі передбачає спрямування її насамперед на забезпечення засвоєння знань, умінь і навичок, а також практичне пристосування молодого покоління до умов суспільства. В контексті цієї моделі акцентується увага на високоякісну універсальну підготовку, глибоку спеціалізацію в сфері майбутньої професійної діяльності, готовність до творчого засвоєння та розроблення перспективних технологій⁷. Раціоналістична модель освіти передбачає передачу-засвоєння тільки тих культурних цінностей, які сприятимуть адекватній адаптації молодого людини до суспільних структур.

Феноменологічна модель освіти (Комбс А., Маслоу А., Роджерс К. та ін.) спрямована на врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей кожного учасника педагогічної взаємодії, особистісної позиції викладача й студента в такій взаємодії, а також здатність студента до самоактуалізації й творчого підходу до різних навчальних і життєвих ситуацій.

Феноменологічна модель освіти, як стверджує Н. Бочкарьова, сприяє створенню умов для самовираження особистості. Це досягається шляхом згладжування різниці між «Я-ідеальним» та «Я-реальним» за певних

⁶ Громико Н. К. Сценарний підхід у стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку регіону [Електронний ресурс] / Н. К. Громико. – Режим доступу: http://file:///C:/Users/448A~1/AppData/Local/Temp/Modre_2011_1_42.pdf (дата звернення: 14.09.2016). – Назва з екрану. – С. 30.

⁷ Реан А. А. Психология и педагогика: учебное пособие / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Разум; под общ. ред. проф. А. А. Реана. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с. – С. 307.

психологічних обставин. Якщо кожній людині притаманні дві головні потреби: позитивного ставлення інших і самоповаги, то умовою здорового розвитку здобувача освіти є відсутність суперечностей між уявленням про те, як до нього ставляться інші – «Я-ідеальним», та дійсним рівнем любові – «Я-реальним». Змінити поведінку людини можливо, лише зрозумівши та прийнявши її почуття. Тим самим педагог допомагає учню звільнити свої почуття, усвідомити свою поведінку й розпочати конкретні кроки до її змінювання⁸.

Неінституційна модель освіти (Бернар Л., Гудлед Ж., Гудман П., Ілліч І. та ін.). Згідно з положеннями цієї моделі освіта організовується поза соціальними інституціями (школою, університетом тощо). Ця модель передбачає освіту «на природі», за допомогою Інтернет-технологій, в умовах «відкритих шкіл», дистанційне навчання тощо⁹.

Дослідники виокремлюють ще такі моделі професійної підготовки фахівців економічного профілю: паралельну, інтегровану й послідовну.

Професійна підготовка майбутніх фахівців економічного профілю в Україні здійснюється за найпоширенішою – паралельною моделлю підготовки.

Паралельна модель побудована за принципом паралельності вивчення всіх складників навчальної програми впродовж усього терміну підготовки майбутнього фахівця в умовах закладу вищої освіти¹⁰.

Відповідно до інтегрованої моделі вивчення складників навчальної програми здійснюється як одночасно, так і у взаємозв'язку одна з одною

⁸ Бочкарьова Н. С. Філософія освіти Карла Роджерса [Електронний ресурс] / Н. С. Бочкарьова. – Режим доступу: http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Bochkaryova_Rogers.htm (дата звернення: 10.09.2016). – Назва з екрана.

⁹ Дубасенюк О. А. Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки / О. А. Дубасенюк // Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія / Авт. кол. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Н. Г. Сидорчук, О. М. Спірін, Н. В. Якса та ін.; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. Вид. 2-е, доп. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 8–29. – С. 24.

¹⁰ Святний В. А. Стан розробок та перспективи інтеграції паралельних моделюючих середовищ з Grid-технологіями [Електронний ресурс] / В. А. Святний, О. В. Молдованова, А. М. Чут. – Режим доступу: file:///C:/Users/448A~1/AppData/Local/Temp/Npdntu_inf_2008_9_17.pdf (дата звернення: 23.05.2016). – Назва з екрана.

загалом на професійно доцільних темах та шляхом інтеграції теорії з практикою (Республіка Польща)¹¹.

Послідовна модель передбачає вивчення дисциплін нормативного й професійно зорієнтованого циклів на першому етапі навчання, а вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу й проходження різних видів практики – на другому, завершальному етапі (найбільш поширеним варіантом послідовної моделі вважається «цюріхська модель»)¹².

Аналіз найбільш типових моделей освіти дає можливість констатувати, що моделі підготовки майбутніх фахівців економічної галузі мають вирізнятися прогностичністю, що передбачає врахування сучасних реальних потреб суспільства, прогнозувати його майбутні потреби щодо перспективи підготовки нової генерації фахівців економічної галузі.

Українські дослідники визначальними принципами моделювання систем освіти вважають такі: наочність, визначеність, об'єктивність. Названі принципи моделювання, на їх думку, можуть визначати типи та функції моделей.

Властивості принципу наочності В. Павелко зіставляє з тлумаченням змісту понять «моделі», «моделювання», що дає змогу поєднувати традиційне й сучасне трактування змісту принципу наочності. Саме ця ознака дала можливість встановити зв'язок між принципом наочності й моделюванням. Використовуючи у процесі навчання різний наочний матеріал, педагог звертає увагу не лише на зовнішні, видимі сторони, ознаки розглядуваного явища, що забезпечує формування відповідних уявлень, а й на відповідні зв'язки, закономірності. Викладач свідомо виділяє певну сторону, властивість об'єкта (його копії), явища, які у певний момент формують (реорганізують)

¹¹ Децентралізація та багаторівневе управління у Польщі. Забезпечення узгодженості загальнодержавної та регіональних стратегій / політик розвитку. – Київ, 27 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/89%D1%96.pdf> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

¹² Оптимальний підхід та оптимальні моделі у вивченні соціально-політичних процесів. Типи моделей соціальних явищ / В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська // Політичне прогнозування : Навч. посібник. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.

навчальний інтерес відповідно до конкретно поставленого завдання. Водночас реальні предмети не є предметами засвоєння, а лише засобом засвоєння відповідних знань, засобом матеріалізації, тому об'єктом засвоєння не є їхні власні характеристики¹³. У зв'язку з цим принцип наочності на сучасному етапі потрібно розуміти як необхідність систематичного використання в навчальному процесі наочного матеріалу – моделей, які чуттєво сприймаються і сприяють формуванню у суб'єктів освітнього процесу відповідного образу.

Під час побудови моделі визначальну роль відіграє дотримання принципу визначеності щодо побудови моделі освіти, який зумовлює необхідність урахування змінних величин у моделюванні, їх агрегування (укрупнення економічних показників шляхом об'єднання їх в єдину групу) та деталізації. Також принцип визначеності передбачає наявність вхідної інформації, які змінні можна змінювати, а які змінні не піддаються впливу з боку керівного органу. Вхідною інформацією можуть слугувати обсяги ресурсів, завдання з випуску продукції, нормативні показники тощо. Керовані змінні підлягають вибору в процесі експерименту. Такими змінними можуть бути обсяги продукції, інтенсивність технологій, напрями та обсяги капіталовкладень, розміри кредиту й інше, що забезпечує максимальну ефективність функціонування економічного об'єкта чи оптимальну траєкторію розвитку ситуації¹⁴.

Об'єктивність як принцип моделювання зумовлює необхідність аналітичного підходу до визначення завдань, змісту, технології та часу, необхідного для їх реалізації на основі професійного прогностичного уявлення про подальшу діяльність викладацького та студентського колективів із урахуванням їх реальних можливостей, а також стану матеріально-технічної,

¹³ Павелко В. В. Формування знань і умінь молодших школярів у процесі навчання засобами наочності та моделювання : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.09 / В. В. Павелко. – К., 2009. – 162 с. – С. 28 – 29.

¹⁴ Етапи моделювання: Освіта України, інформаційний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvitadnepr.dp.ua/modelyuvannya-zadach/2/> (дата звернення: 12.07.2016). – Назва з екрана.

фінансово-господарської бази закладу, умов його функціонування¹⁵. Головна ідея цього положення – моделювання тільки того, що потрібно та може бути зроблене для досягнення мети й завдань, визначених у тому або іншому плані роботи.

Польські дослідники стверджують, що створення моделей професійної підготовки фахівців економічної галузі має ґрунтуватися на таких принципах¹⁶:

- наукової концептуальної доцільності;
- цінностей та цільової спрямованості;
- прогностичності й активності;
- особистісно орієнтованого підходу;
- ситуаційного та оптимізаційного підходів.

Принцип наукової концептуальної доцільності – це сукупність ідей (специфічних методів певної науки), що є основою для розв’язання конкретної дослідницької проблеми. Цей принцип ґрунтується на наукових концепціях, які використовує конкретний дослідник. Принцип наукової концептуальної доцільності в створенні моделі професійної підготовки потребує використання загальновизнаних концепцій провідних учених у певній галузі науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними. У цьому контексті визначають такі напрями реалізації означеного принципу¹⁷:

- вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки;
- узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали відповідну проблему;

¹⁵ Капченко Л. М. Моделювання планів роботи у професійно-технічних навчальних закладах (умови і принципи) [Електронний ресурс] /

Л. М. Капченко. Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/6/statti/2kapchenko.htm (дата звернення: 24.09.2016). – Назва з екрана.

¹⁶ Katarzyna. Egzamin potwierdzający kwalifikacje zawodowe – efektywnosc / Katarzyna Pardej // Edukacja ustawiczna doroslych. – 2015. – № 3. – P. 179–197.

¹⁷ International Language School of Poland [Electronic resource]. – Access mode : [//www.mba-magistratura.com/universiteti-i-shkoli/](http://www.mba-magistratura.com/universiteti-i-shkoli/) (20.03.2016). – Title from the screen.

- проведення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї;
- аналіз концепцій наукової і практичної діяльності як українських, так і зарубіжних учених і практиків.

Принцип цінностей та цільової спрямованості передбачає визначення цільової функції соціально-економічного потенціалу та забезпечення конкретних ресурсів економічного зростання. У межах першого підходу вимірниками ресурсів економічного зростання є показники, що відображають зміну цінності компанії для інвесторів. Другий підхід вимагає багатокритерійної системи оцінки ресурсів економічного зростання для зацікавлених осіб.

Основний спосіб вирішення проблеми цільової спрямованості економічного зростання – це розвиток соціально-економічного потенціалу суб'єктів господарювання з орієнтацією на принципи, форми й методи забезпечення соціально-етичної поведінки в управлінні бізнесом. Професійно зорієнтованими цінностями та складниками соціально-економічного потенціалу є: корпоративна етика й корпоративна соціальна політика відносно суспільства; політика у сфері охорони навколишнього середовища; принципи й підходи до функціонування соціальної сфери підприємства; питання дотримання прав людини у відношеннях із працівниками фірми, споживачами й громадськістю¹⁸.

Принцип прогностичності та активності означає не тільки відстеження поточного стану процесу навчання на заданому часовому проміжку, а й прогнозування подальших тенденцій його розвитку, внесення відповідних коректив, що створює передумови вдосконалення процесу навчання¹⁹.

¹⁸ Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: навч. посібник / Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін.; за ред. професора Д. В. Чернілевського. – Вінниця: АМСКП, 2010. – 484 с.

¹⁹ Макаренко І. Є. Принципи організації моніторингу якості процесу навчання у загальноосвітніх навчальних закладах / І. Є. Макаренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 27. – С. 153–159; Новиков А. М. Российское

Виокремлюють два напрями використання принципу активності під час визначення складників індивідуального ресурсу професійного розвитку.

Перший напрям пов'язаний із використанням результатів визначення індивідуального ресурсу професійного розвитку (ІРПР). Відомості про психологічні особливості як конкретної людини, так і сукупності членів певного професійного співтовариства, отримані внаслідок вивчення ІРПР, можуть і мають бути використані у процесі розв'язування інших завдань психологічного забезпечення професійної діяльності. Відомості, що розкривають психологічний потенціал людини, її можливості та обмеження, є вихідною інформацією для інженерно-психологічного й ергономічного забезпечення створення нових засобів професійної діяльності, засобів і способів підготовки фахівців.

Другий напрям принципу активності пов'язано з тим, що для ефективного використання наявного у людини потенціалу необхідно залучати всю сукупність заходів щодо психологічного забезпечення професійної діяльності, що дає можливість розвивати професійно важливі якості та функції людини, підвищувати її резервні можливості, компенсувати ті чи інші обмеження і т.д. Активність заходів щодо визначення ІРПР полягає також в тому, що їх проведення не обмежується констатацією «діагнозу» або «прогнозу», а використовується для корекції професійних планів людини²⁰.

Принцип особистісно орієнтованого підходу зорієнтований, насамперед, на особистість, її духовний світ, індивідуальні потенційні можливості. Освітній процес, який будується на засадах особистісно орієнтованого підходу, передбачає формування у студентів таких освітніх категорій як освіченість (сукупність знань, умінь, індивідуальних здібностей, що є важливим засобом розвитку духовних і інтелектуальних сил студента та основною метою сучасної

образование в новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с. – С. 158.

²⁰ Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма : монография / С. А. Дружилов. – Воронеж : Научная книга, 2010. – 240 с. – С. 34 – 35.

освіти) і навченість, яка шляхом оволодіння змістом освіти забезпечує соціальну і професійну адаптацію в суспільстві²¹.

Ще одним напрямом порівняльного аналізу є ступені професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі. Необхідно зауважити, що в Республіці Польщі та в Україні існують подібні підходи щодо ступенів професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі, зумовлені освітніми інтеграційними процесами та введенням двоступеневої підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

Документи Болонського процесу, підписані представниками європейських держав, регламентують структуру циклів вищої освіти, а саме – двоциклічність, її уніфікованість одночасно зі збереженням національних особливостей. Перший цикл – початковий (undergraduate), другий цикл – завершальний (graduate). Перший цикл дає змогу отримати ступінь бакалавра, другий – магістра. Після закінчення аспірантури (post graduate) здобувається ступінь доктора наук (доктора філософії)²².

Необхідність повернення до двоциклічної освіти зумовлена не стільки прихильністю до традицій, як передусім потребами сучасного ринку праці, індивідуальними потребами студентів і академічними потребами закладів освіти. Важливою перевагою структури освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр» є те, що ця структура є визнаною в багатьох країнах світу. На Гельсінкському семінарі (16 – 17 лютого 2001 року) було зафіксовано, що рівень «бакалавр» є кваліфікацією вищої освіти, для здобуття якої необхідно накопичити 180 – 240 залікових кредитів (ECTS). Термін навчання для здобуття цього рівня має

²¹ Письменна Н. Особистісно-орієнтований підхід у контексті гуманізації навчально-виховного процесу / Н. Письменна // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2013. – № 8 (Ч.1). – С. 250–254. – С. 252.

²² Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» Європейський Союз; Декларація, Міжнародний документ від 19.06.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (дата звернення: 19.04.2016). – Назва з екрана.

складати 3 – 4 роки²³. Також варто зазначити, що освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» можна здобути як у традиційних університетах, так і в професійно орієнтованих закладах вищої освіти.

Поняття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» у документах Болонського процесу трактується як додаткова чи післядипломна освіта, здобута на основі успішного засвоєння програми рівня «бакалавр». Тривалість навчання становить два роки, під час яких значна увага приділяється практичній діяльності та стажуванню в європейських країнах. Необхідно зазначити, що в Україні тривалість навчання за освітнім рівнем «магістр» зменшилася до 1 року 4 місяців / 1 року 9 місяців, що зумовлено поглибленням економічної кризи. Рівень магістра дає право займатися в подальшому науковою діяльністю, а також продовжувати навчання в аспірантурі.

Рівень магістра – академічний ступінь осіб, які завершили навчання та виявляють майстерність у специфічній галузі знань або сфері професійної практики. У межах галузі, що вивчається, випускники володіють ґрунтовними знаннями з теоретичних і прикладних тем відповідно до обраного фаху; навичками максимального аналізу явищ і процесів, критичним оцінюванням та здатністю професійного застосування; спроможністю вирішувати складні професійні проблеми й виконувати окремі види діяльності.

Отже, з метою відображення спільних і відмінних ознак у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі України та Республіки Польщі спільні й відмінні ознаки професійної підготовки систематизовано в таблиці 1.3.

²³ Гаркуша Л. Проблеми впровадження кредитно-модульної системи в навчальний процес та організація самостійної роботи студентів ВНЗ України в сучасних умовах / Л. Гаркуша, О. Волчанський // *European Studies Bulletin*. – 2006. – № 4 (2). – С. 56–62

Порівняльний аналіз спільних і відмінних ознак професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти в Україні та Республіці Польщі (укладено автором)

Україна

Республіка Польща

Моделі професійної підготовки

фахівців економічної галузі

паралельна – побудована за принципом паралельності вивчення всіх складників навчальної програми впродовж усього терміну підготовки майбутнього фахівця в умовах закладу вищої освіти;

послідовна - передбачає вивчення дисциплін нормативного та професійно зорієнтованого циклів на першому етапі навчання, а вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу та проходження різних видів практики – на другому, завершальному етапі

інтегрована – вивчення складників навчальної програми здійснюється як одночасно, так і у взаємозв'язку одна з одною загалом на професійно доцільних темах та шляхом інтеграції теорії з практикою

Принципи моделювання системи освіти фахівців економічної галузі

наочності;

визначеності;

об'єктивності

наукової концептуальної доцільності;

цінностей та цільової спрямованості;

прогностичності та активності;

особистісно орієнтованого підходу;

ситуаційного й оптимізаційного підходів

Ступені професійної підготовки фахівців економічної галузі

Двоступенева система професійної підготовки:

- Бакалавр (4 роки);

Двоциклічність професійної підготовки:

перший цикл – початковий

(undergraduate), другий цикл –

- Магістр (1 р. 4 м. / 1. р. 9.м).

завершальний (graduate). Перший цикл дає змогу отримати ступінь бакалавра (3 р.), другий – магістра (1,5 р./ 2 р.). Після закінчення аспірантури (post graduate) здобувається ступінь доктора наук (доктора філософії).

Порівняльний аналіз професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти України та Республіки Польщі, зіставлення спільних і відмінних ознак дає можливість констатувати:

1. Побудова освітнього процесу в закладах вищої освіти ґрунтується на однакових принципах та використанні традиційної лекційно-семінарської форм навчання. Разом із тим, необхідно зазначити, що в закладах вищої освіти Республіки Польщі переважають індивідуально-групові форми навчання з використанням інтерактивних методів навчання та інноваційних технологій організації освітнього процесу (відеолекції, практичні заняття-тренінги, розвинена мережа дистанційної освіти тощо). Натомість у закладах вищої освіти України переважають словесно-наочно-практичні методи навчання, система дистанційної освіти діє переважно з метою самоосвіти, недостатнє технічне оснащення не дає можливості повністю використовувати інтернет-технології в освітньому процесі.

2. Професійна підготовка фахівців економічної галузі не здійснюється в межах єдиної, чітко визначеної структурованої моделі, а залежить від багатьох чинників, серед яких: рівень сформованості професійних компетентностей викладачів; матеріально-технічні, науково-методичні, академічні можливості навчального закладу; рівень працевлаштування випускників закладу вищої освіти. Вибір моделі професійної підготовки часто зумовлений особистісними можливостями керівника наукової групи (кафедри, структурного підрозділу) – Україна; вибір моделі залежить від концепції діяльності закладу освіти загалом,

його науково-технічних, теоретико-методичних можливостей – Республіка Польща.

3. Підготовка фахівців економічної галузі здійснюється в межах наступності і ступеневості, що забезпечує формування у випускників мотиваційної готовності до навчання впродовж життя. В Україні переважає обов’язковість однакових освітніх кваліфікацій на ступеневій освіті «бакалавр – магістр», у закладах вищої освіти Республіки Польщі розвинена мережа підготовки бакалаврів і магістрів за різними напрямками, досить часто недотичними одне до одного, що передбачає розширені можливості для подальшого працевлаштування.

4. Професійна підготовка майбутніх фахівців економічної галузі здійснюється в контексті єдиних освітніх рівнів, що зумовлено інтеграційними процесами та введенням двоступеневої підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Разом із тим, тривалість навчання за освітнім рівнем «бакалавр» в Україні триває 3 роки 10 місяців – 4 роки, незалежно від фахової спрямованості фахівців економічної галузі. Натомість, у Республіці Польщі тривалість навчання за освітнім рівнем «бакалавр» коливається від 3 до 4 років (найменша тривалість навчання – 3 роки – підготовка фахівців економічної галузі середньої ланки: бухгалтери, обліковці тощо; найдовша тривалість – 4 роки – менеджери та фінансові аналітики).

Розділ 2. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ В УКРАЇНІ

Система вітчизняної професійної освіти перебуває в активному реформуванні та пошуку фундаментальних змін. Їм притаманне нове розуміння цілей і цінностей освіти, усвідомлення необхідності переходу до її тривалості та неперервності, а також нові концептуальні підходи щодо розроблення й використання технологій навчання. Соціально-економічні зміни в суспільстві, вступ України в міжнародний освітній простір зумовлюють істотне підвищення вимог до якості професійної підготовки фахівців, рівня сформованості їхньої професійної компетентності та конкурентоспроможності, а також реформування системи вищої освіти, оновлення її стану, змісту й структури.

У проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років зазначено, що протягом усього періоду існування незалежної України в освітньому секторі країни накопичувалися численні проблеми системного характеру, серед яких²⁴:

- ставлення владних структур до освітнього сектору як до другорядного порівняно з економікою витратної, а не інвестиційної частини державного бюджету;
- занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, недостатній приплив молодих спеціалістів;
- низька заробітна плата, зниження соціального статусу працівників освіти;
- неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління й фінансування;

²⁴ Проект концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

- зростання нерівності в доступі до якісної освіти;
- некодифікованість і недосконалість освітнього законодавства;
- надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція і «дипломна хвороба»;
- зниження якості освіти й падіння рівня знань і вмінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання;
- повільне й безсистемне оновлення змісту освіти;
- зниження якості педагогічних кадрів і криза педагогічної освіти, професійна деградація частини учительських кадрів;
- брак ефективної системи моніторингу й контролю якості освіти;
- зниження якості навчальної літератури й критичний брак передових технологій у освітньому секторі.

Стан сучасної економічної освіти в Україні зумовлений необхідністю переходу до нових засад формування й розвитку економічних знань, які базуються на історико-культурних і духовно-моральних традиціях українського народу, орієнтовані на поглиблений аналіз економічних процесів, що сприяють формуванню основ соціально орієнтованої економіки; формуванням сучасних економічних поглядів у майбутніх економістів, що сприятиме розвитку гуманізації та соціалізації суспільних процесів, національній самоідентифікації, спрямуванню економічної діяльності на підвищення рівня життя й добробуту українського народу; інтеграцією процесів навчання й виховання як складників освіти, що створюють духовно-моральні засади для формування сучасного світогляду фахівців економічного спрямування²⁵.

У Концепції розвитку економічної освіти зазначено: економічна освіта на сучасному етапі розвитку нашої держави визначається завданнями переходу до демократичної й правової держави, ринкової економіки, необхідності її

²⁵ Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти / Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, 4 грудня 2003 року, № 12/7-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1975.html (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

наближення до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку. Розвиток освіти відбувається в контексті загального процесу трансформації різних сторін суспільного життя, у тісному взаємозв'язку з перебудовою в інших сферах, одночасно виступаючи для них джерелом забезпечення необхідним кадровим ресурсом²⁶.

Економічна освіта в Україні, у контексті формування світового освітнього простору, зберігає на достатньо високому рівні показники якості послуг вищої школи і примножує свій авторитет і конкурентоспроможність відповідно до вимог часу. Однак, із метою досягнення світових стандартів необхідно вжити низку важливих заходів щодо вдосконалення системи економічної освіти, розроблення й обґрунтування яких мають стати предметом подальших наукових досліджень.

Як зазначає З. Шацька, престижність вищої економічної освіти в Україні, порівняно з освітою з інших галузей знань, характеризується такими чинниками: в Україні зросла потреба в фахівцях-економістах та управлінцях, які володіють новими методами господарювання й управління; зміна в структурі галузей промисловості України, зменшення кількості виробничих підприємств і збільшення кількості підприємств не виробничого профілю в сфері торгівлі, громадського харчування, побутових послуг, розваг та інших зумовило створення нових робочих місць, де були потрібні фахівці саме економічного профілю. Створені в Україні умови для самостійного ведення приватного бізнесу, можливість зареєструвати власне підприємство та отримувати в десятки разів більшу заробітну плату, аніж на державних підприємствах, спонукала працівників йти на ризик заради отримання прибутків. Але працювати в ринкових умовах, виготовляти конкурентоспроможну продукцію або надавати послуги без знання економічних засад ведення бізнесу стало неможливим; отримавши диплом економіста майбутній фахівець мав змогу працювати як

²⁶ Там само.

економістом, так і менеджером, фахівцем зі збуту, постачання, реклами, маркетингу та займати інші посади на підприємстві²⁷.

Ми вважаємо, що перспективні напрями використання досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі в Україні доцільно визначати в контексті провідних положень окремих нормативних документів, що врегульовують засади цієї професійної підготовки. Серед них і Концепція розвитку економічної освіти в Україні (2003).

У Концепції розвитку економічної освіти зазначено, що потрібна системна реформа освіти, яка має бути предметом суспільного консенсусу, розуміння того, що освіта є одним із основних важелів цивілізаційного поступу й економічного розвитку. Результатом реформи має бути всеосяжна трансформація освітнього сектора. Освіта мусить перетворитися на систему, здатну до саморегуляції відповідно до викликів суспільного розвитку, які постійно змінюються. Освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набувають навички й вміння самостійно оволодівати знанням протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності. Освіта має бути спрямована на формування особистостей, здатних забезпечити прискорене економічне зростання й культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському й світовому ринках праці. Освіта має стати реальною гарантією забезпечення високих соціальних стандартів.

Реалізація цих єдиних для всієї освіти завдань має здійснюватися різними шляхами – функціонування різноманітних освітніх інституцій, використання ефективних форм і методів навчання, запровадження сучасного менеджменту²⁸.

²⁷ Шебеко Т. Д. Программно-целевое управление развитием инновационных процессов в образовательном пространстве города : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. Д. Шебеко. – Тюмень, 2004. – С. 171. – С. 204 – 205.

Як стверджує М. Левочко, сьогодні особлива увага зосереджується на вищій економічній освіті, яку розглядають не тільки як інституцію для задоволення фахових потреб особистості, а й як духовну потребу сучасної людини. Нині економіка України потребує фахівців, здатних працювати активно, зацікавлено, демонструючи високу професійну майстерність та використовуючи в роботі новаторські підходи. Важливим є формування в майбутнього фахівця економічної галузі нового наукового економічного мислення, прагнення до аналізу результатів власної та колективної праці. Об'єктивні зміни в політиці, соціально-економічній сфері й духовному розвитку суспільства, формування державницької ідеології на основі Конституції України, тенденції до впровадження у зміст освіти загальнолюдських ідеалів, зумовлюють пошук шляхів здійснення безперервної освіти в Україні, яка забезпечить організаційну й змістову єдність, наступність і взаємозв'язок усіх її ланок²⁹.

До головних компонентів економічної освіти відносяться зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Економічна освіта охоплює комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури й свідомості як окремої особи, так і суспільства загалом. Головною парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою. Економічна освіта в Україні охоплює чотири блоки дисциплін, які формують сучасний світогляд і зумовлюють потребу в постійному оновленні соціально-економічних знань, умінь, навичок: загальноосвітній, фундаментальний, інноваційно-практичний і блок дисциплін спеціальної підготовки. Навчальні

²⁸ Проект концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана

²⁹ Левочко М. Т. Наступність у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в системі «коледж-університет»: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / М. Т. Левочко. – К., 2010. – 717 с.

дисципліни спрямовані на забезпечення комплексного багатоаспектного вивчення закономірностей економічної сфери суспільства³⁰.

Протягом останніх двох десятиліть сформувалися три основні моделі відповіді освіти на життєві виклики.

Перша: творення нових форм організації освітньої діяльності, ґрунтованих на прогнозуванні й швидкому реагуванні на виклики. Ця модель є найпоширенішою на найнижчих щаблях освітньої ієрархії: у закладах середньої і вищої освіти, інших інституціях, які займаються навчально-виховною діяльністю.

Друга: трансформація наявних інституцій, організаційних і освітніх практик відповідно до мінливих умов, технічне пристосування до нових умов існування й діяльності. Ця модель застосовується на всіх щаблях освітньої системи – від школи до Міністерства освіти й науки. Зазвичай ця модель передбачає дію навздогін: вона не передбачає прогнозу й моделювання проблеми, а є спонтанною реакцією на появу цієї проблеми.

Третя модель: імітація змін, теж наявна на всіх рівнях освітньої системи, але в зворотній пропорції: більше на вищих щаблях, менше – на рівні освітньої інституції, яка має безпосередній контакт зі споживачем освітніх послуг³¹. Варто зазначити, що найбільш поширеними моделями в Україні є перша та друга освітні моделі.

У контексті аналізу основних моделей освітньої системи, поданих Концепцією розвитку економічної освіти в Україні, ми виокремлюємо перспективні напрями використання досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі в Україні.

³⁰ Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти / Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, 4 грудня 2003 року, № 12/7–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1975.html (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

³¹ Проект концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

Так, зокрема, у структурі першої моделі освітньої системи вагомими складниками є впровадження інноваційних методик навчання, творення освітніх інституцій нового зразка, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання, підготовка й ухвалення «галузевих» освітніх законів. Щодо досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в Республіці Польщі, то необхідно зазначити, що однією з інновацій є кластерний підхід до професійної освіти (кластери в економіці – це об'єднання бізнес-структур, наукових і освітніх організацій для спільного розвитку певної галузі економіки в межах одного регіону).

Також у контексті першої моделі, ми акцентуємо увагу на концепції пріоритетності оволодіння інструментальними методами освіти в ході професійної підготовки, яка передбачає формування вузькоспеціалізованих здібностей фахівця саме економічної галузі. Суть цієї концепції полягає в інтегруванні різних завдань професійної підготовки у такий спосіб, щоб фахівець завжди був готовий до удосконалення знань і вмінь. Водночас нові кваліфікації, зорієнтовані на сучасні технології й методи організації праці, мають базуватися на попередньо засвоєних (діяльність викладача-тьютора, викладача-репетитора; підготовка аналітика економічної галузі – Республіка Польща). Пріоритетність інтегрованих фундаментальних знань у контексті професійної підготовки сучасних фахівців економічної галузі значною мірою пов'язана з певними властивостями інтегративних інформаційних систем, а саме³²:

- від показників інтегративності й синтетичності інформаційної структури залежить тривалість її функціонування в суспільній свідомості;
- показники інтегративності інформаційної структури зумовлюють широту сфери її застосування;

³² Колин К. К. На пути к новой системе образования / К. К. Колин. – М., 1997. – 110 с. – С.12.

- інтегративна система інформації у вигляді відповідних методів, адекватних пізнавальному об'єкту, своєчасно засвоєна людиною, стає основою її теоретичного мислення, що дає змогу творчо освоювати досліджувану галузь.

Прикладом другої моделі можна вважати запровадження 12-бальної системи оцінювання знань учнів, 12-річної базової середньої освіти, спроби впровадження університетської автономії, спроби змін у системі навчального книговидавання, розроблення й упровадження стандартів базової середньої освіти.

Найяскравішим прикладом змін у професійній підготовці фахівців економічної галузі в Україні є Національна доктрина розвитку освіти та запровадження принципів Болонського процесу. Щодо аналізу досвіду Республіки Польщі та можливості його впровадження в українську економічну освіту, то реалізація університетської автономії передбачає децентралізацію управління системою освіти, також досвід Польщі переконує нас у необхідності розроблення та впровадження стандартів професійних кваліфікацій, які доцільно використовувати з метою оцінювання широкого спектру професійних функцій у всіх галузях економіки.

О. Івашко в контексті свого дослідження запропонувала напрями застосування досвіду полікультурної освіти Республіки Польщі в українській системі освіти, а саме: правовий, теоретико-методологічний, науково-методичний, інформаційний, організаційний, психолого-педагогічний³³. Вважаємо, що ці напрями можна адаптувати та використати й у контексті професійної підготовки фахівців економічної галузі.

Так, зокрема, правовий напрям може передбачати розроблення національних стандартів підготовки фахівців економічної галузі усіх освітніх рівнів у різних типах закладів вищої освіти, прийняття нормативних документів

³³ Івашко О. А. Проблема полікультурної освіти у Республіці Польщі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. А. Івашко. – К., 2012. – 22 с. – С. 15.

щодо впровадження засад економічної освіти в українські навчальні заклади в межах просвітницької діяльності. Теоретико-методологічний напрям, на нашу думку, може передбачати ґрунтовне вивчення й порівняння термінів із економічної освіти, які вживаються в професійній лексиці фахівців економічної галузі в Республіці Польщі. В контексті науково-методичного напрямку доцільно планувати розроблення таких моделей професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні, які б відповідали європейським, а згодом і світовим стандартам підготовки фахівця. Організаційний напрям має передбачати запровадження нових форм навчання в навчальні програми (освітні установи) на різних рівнях, включаючи післядипломну освіту та освіту дорослих. Використання інформаційного напрямку ми вбачаємо в поширенні новітніх досягнень економічної освіти за допомогою засобів масової інформації, запровадженні засад інтегрованої професійної економічної підготовки з використанням інформаційних технологій, розробленні освітніх порталів із економічної освіти в мережі Інтернет з метою її популяризації, участі здобувачів вищої освіти й педагогів у міжнародних програмах тощо. Психолого-педагогічний напрям має передбачати використання міждисциплінарного, контекстного та інтегративного підходів у процесі здобуття базових економічних знань.

Метою реформ, які інтенсивно запроваджуються в Республіці Польщі, насамперед є посилення гнучкості й варіативності системи вищої економічної освіти, сприяння розвитку різнотипних закладів освіти і різнобічних напрямів підготовки майбутніх фахівців економічної галузі. Вивчення польського досвіду, який можна втілити в Україні, беручи до уваги ментальність, умови, час та завдання, що стоять перед закладами вищої освіти нашої країни, значно розширює набір інструментальних засобів професійної підготовки фахівців економічної галузі.

У закладах вищої освіти Республіки Польщі забезпечення професійної підготовки шляхом модернізації освіти є одним із пріоритетних напрямів удосконалення освітніх технологій. Передусім розпочалося теоретичне й практичне розроблення принципів модернізації в освіті та діяльності вчителя-європейця. Ґрунтовне вивчення проблеми підготовки майбутнього фахівця в умовах формування єдиного освітнього простору в Європі здійснив французький учений-компаративіст Ф. Ваніскотт, який обґрунтував концепцію мобільності вчителя-європейця. Її вихідним положенням є ідеал майбутнього європейського суспільства, що «гарантує свободу і природну мобільність кожної людини в межах відкритої інтеграції»³⁴. Провідною фігурою в реформуванні (оновленні) такого суспільства є вчитель-європеець, що відкритий до світу, поважає культури різних народів, спрямований на діалог із іншими культурами, мобільний у своєму розвитку та діяльності. Мобільність учителя – це здатність до змін, до прийняття нового, до системного мислення, до розуміння взаємозв'язків і взаємозалежності в суспільному розвитку. На думку вченого, мобільність можна розглядати як одну з найсуттєвіших професійних рис вчителя-європейця.

В умовах глобального прогресу та поширення нових постіндустріальних технологій зростають потреби в удосконаленні й переорієнтації кваліфікації та майстерності працівників, які можуть швидко адаптуватися в постійно змінюваному середовищі. Зменшується кількість видів діяльності, у яких базове фахове навчання є достатнім для розвитку кар'єри протягом життя. Розвиток технологій і організаційні зміни поступово привели більшість роботодавців до

³⁴ Ваніскотт Ф. Образовательные системы в Европе / Ф. Ваніскотт // Инновации в образовании. – 2003. – № 5. – С. 109–111. – С. 110.

розуміння, що успіх залежить від навичок і здібностей їхніх працівників, а це потребує значних і неперервних інвестицій у тренінг і розвиток³⁵.

Отже, фундаментальними, на нашу думку, можна вважати знання, що становлять основу, «фундамент» професійної підготовки майбутнього фахівця, дають змогу постійно підвищувати кваліфікацію, цим самим забезпечуючи конкурентоспроможність фахівця на ринку праці. Саме тому для кожного напрямку підготовки цей «фундамент» буде специфічним. Для кожного профілю підготовки фахівців має бути визначений свій перелік дисциплін у циклі фундаментальної підготовки, що становитиме основу майбутньої професійної діяльності. На базі цих знань можна за короткий термін змінити спеціалізацію (але не завжди професію).

Важливим складником стратегії в галузі професійної підготовки має стати тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Для цього потрібна адекватна інформація про зміни попиту на професійні навички, оперативне реагування системи освіти та професійного навчання на структурні зміни в економіці й суспільстві. Дієвість стратегічних ініціатив у цих сферах визначається ступенем їх зв'язку із завданнями, на вирішення яких спрямована здійснювана економічна й соціальна політика. Проведення ефективної політики забезпечення затребуваності підготовлених системою професійної освіти й навчання фахівців на ринку праці зумовлює необхідність розв'язання таких завдань³⁶:

- створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях;

³⁵ ТНЕУ в TOP-10 кращих економічних ВНЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tneu.edu.ua/news/2677-tneu-v-top-10-kraschih-ekonomichnih-vnz-ukrayini.html> (дата звернення: 13.03.2016). – Назва з екрану.

³⁶ Європейський досвід планування підготовки вищими навчальними закладами затребуваних спеціалістів: аналітична записка (Центр міжнародних проєктів НДІ прикладних інформаційних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=3079> (дата звернення: 19.09.2016). – Назва з екрана.

- розроблення та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;

- розширення аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівні й навіть на рівні підприємств;

- приведення ринку освітніх послуг у відповідність до потреб розвитку трудового потенціалу шляхом визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами національної та регіональних економік;

- широке залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різних освітніх рівнів на всіх стадіях процесу: планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування після закінчення навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації в процесі професійної діяльності;

- забезпечення ринку праці регулярною й своєчасною інформацією про попит на професії й кваліфікації, включаючи раннє виявлення тенденцій у галузях і зміни в технології й професіях, що обумовлюють зміни в структурі професійних навичок;

- створення системи інформування закладів професійного навчання, служб профорієнтації й зайнятості щодо ситуації та прогнозів на ринку праці для коригування навчального процесу з урахуванням мінливого попиту.

У контексті нашого дослідження, ми погоджуємося з українськими дослідниками, що серед основних проблем навчання сьогодні залишається проблема недостатнього матеріально-технічного забезпечення, застарілого обладнання. Недоліки вбачаємо й у методиці викладання, спрямовану здебільшого на застосування методів навчання, які базуються на пасивному запам'ятовуванні, у той час як навчання, спрямоване на використання нещодавно отриманих знань на практиці, розвинуто погано. Проблемою є також

суперечність між надто широкою загальнотеоретичною підготовкою студентів у галузі економіки та надто вузькою спеціалізацією професійного навчання й підготовки³⁷.

Разом із тим, необхідно зазначити, що успішно розвиваються технологічні парки як новітня форма реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України. Технопарки стають об'єктами міжнародної співпраці. Наприклад, створення українського технопарку в Китаї сприяло підписанню близько 10 угод з українськими організаціями і 70 угод про наміри щодо співпраці між китайськими структурами й нашими науковими підрозділами. Активізувалася міжнародна діяльність, вона стає динамічнішою й досконалішою. На сьогодні така співпраця здійснюється з іноземними партнерами із 60 країн світу на основі 128 угод різного рівня. У рамках програми ЄС «ТЕМПУС» реалізовано 126 проектів із загальним бюджетом понад 27 мільйонів євро. Нині заклади вищої освіти України здійснюють ще 14 подібних проектів³⁸.

На думку М. Левочко, одним із важливих завдань державної національної освітньої програми є забезпечення наступності в розвитку цілісної особистості на всіх вікових етапах, безперервності в роботі всіх ланок системи освіти, вагоме місце в якій посідають заклади вищої освіти II-IV рівнів акредитації. Проблема наступності має міждисциплінарний і комплексний характер. Перебуваючи на перетині проблемних сфер педагогіки, психології, філософії, соціології, сучасний стан характеризується різнобічністю охоплення багатьох питань і неоднозначністю їхнього трактування. На сьогодні бракує цілісного, системного, всеохопного підходу до реалізації наступності, який би задовольнив потреби системи «коледж – університет». Ігнорування дидактичного принципу наступності призвело до того, що не завжди

³⁷ Ткаленко Н. В. Проблеми підготовки сучасних економістів у системі вищої освіти України / Н. В. Ткаленко, В. В. Федорченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 3 (11). – С. 31–35.

³⁸ Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали XI Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2018 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 200 с. – С. 15.

виконується основне завдання вищої економічної освіти – формувати активних суб’єктів економічної галузі, тобто не тільки виробників продуктів і пасивних споживачів, але й особистостей, здатних активно впливати на економічні процеси, а також адекватно оцінювати дії держави на макрорівні³⁹.

Концепція розвитку економічної освіти є методологічною базою освітянської діяльності в умовах формування суспільства знань і соціально орієнтованої економіки й визначає шляхи розв’язання нагальних проблем у галузі економічної освіти внаслідок розуміння її мети, завдань, змісту й технологій. Основними компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості в різних складниках економічної освіти: загальноекономічній і професійно-економічній. Загальноекономічна освіта охоплює комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури й свідомості як окремої особи, так і суспільства загалом. Особливості змісту професійно-економічної освіти зумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Головною парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою. Професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях, у взаємозв’язку з розвитком політичних, культурних та інших суспільних процесів. Економічна освіта охоплює чотири блоки дисциплін, які формують сучасний світогляд і зумовлюють потребу в постійному оновленні соціально-економічних знань,

³⁹ Левочко М. Т. Наступність у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в системі «коледж-університет»: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / М. Т. Левочко. – К., 2010. – 717 с.

умінь, навичок: загальноосвітній, фундаментальний, інноваційно-практичний і блок дисциплін спеціальної підготовки. Дисципліни, що входять в названі блоки, забезпечують комплексне багатоаспектне вивчення закономірностей економічної сфери суспільства. Формування економічних знань реалізується шляхом поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. До того ж пізнавальні компоненти створюють не тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру молоді, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків «людина – суспільство – природа – економіка». До теоретичних компонентів навчання належить світогляд і вміння творчо мислити, які створюють підґрунтя економічно доцільних і водночас соціально відповідальних рішень, дослідницьких навичок, практичних умінь. Практичні компоненти економічно освіченої людини становлять мотивацію та вміння постійно підвищувати компетентність і практично використовувати нові знання для вдосконалення та розвитку технічного, технологічного, фінансового, соціально-економічного, правового та іншого забезпечення організаційно-економічних і управлінських процесів; розвивати особистісний і колективний потенціал економічної діяльності на засадах соціального партнерства й соціальної відповідальності»⁴⁰.

Сучасні дослідники зазначають, що в умовах конкуренції випускник вищої школи потребує не лише високого кваліфікаційного рівня. Сучасний фахівець економічної галузі повинен творчо використовувати здобуті знання в роботі, повсякчас збагачувати їх, уміти самостійно розв'язувати будь-яку проблему. Конкурентоспроможність випускників значною мірою залежить від якості оволодіння сучасними економічними знаннями, ступеня економічної культури, вміння мислити й діяти в категоріальній системі ринкової економіки.

⁴⁰ Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти / Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, 4 грудня 2003 року, № 12/7–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1975.html (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

Низка досліджень, спрямованих на виявлення очікувань роботодавців щодо досвіду, ділових і особистісних якостей випускника вищих навчальних закладів, доводить, що до молодих фахівців у сучасних умовах ринку висуваються такі вимоги: високий рівень теоретичної підготовки, сформований рівень соціальної зрілості, висока ефективність у ситуаціях невизначеності, швидка адаптація до умов організаційного середовища, що постійно змінюється, готовність до початку власної кар'єри в компанії з відносно низької посадової ланки⁴¹.

Якість вітчизняної економічної освіти, як і будь-якої іншої освітньої галузі, насамперед залежить від педагогічної майстерності та професійності викладачів. У зв'язку з цим дуже важливо сформуванати новий тип педагогічного та економічного мислення самих викладачів, активізувати освітній процес такими методичними прийомами, використання яких дасть можливість тим, хто навчається, здобути знання, навички та певний досвід у сфері культури й моральних норм підприємницької діяльності, стратегічного менеджменту, маркетингових послуг, комерційного права, інноваційної діяльності – всього того, що потребує сучасний світовий освітній простір і єдині стандарти вищої освіти.

Тривалий час потреба в формуванні економічного мислення була відсутня, оскільки за умов командно-адміністративної економіки не треба було вирішувати певні господарські питання самостійно, а людина не почувалась безпосереднім учасником економічних відносин. За ринкових відносин людина усвідомлює не тільки цінність свободи вибору, а й відповідальність, пов'язану з цим вибором. Приймаючи рішення займатися бізнесом чи працювати за наймом, людина тим самим обирає свою долю. Економічні знання потрібні всім – і тим, хто має власну справу, і тим, хто влаштовується на роботу, і тим, хто продає, і тим, хто купує. Вони часто бувають необхідними навіть у родинних

⁴¹ Ткаленко Н. В. Проблеми підготовки сучасних економістів у системі вищої освіти України / Н. В. Ткаленко, В. В. Федорченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 3 (11). – С. 31–35.

стосунках і взаєминах між людьми. Фундаментальні економічні знання потрібні державним службовцям і політичним діячам⁴².

Ми вважаємо, що для формування в молодих фахівців сучасної економічної свідомості необхідні:

- реальні економічні перетворення в напрямі формування цивілізованої ринкової економіки (створення конкурентного середовища, становлення малого та середнього бізнесу, перетворення в агросекторі, розвиток ринкової інфраструктури й одночасне зміцнення соціальної сфери), що сприяють формуванню адекватного економічного мислення;

- розвиток економічної теорії, яка опосередковано, шляхом реалізації економічної політики та засобами різних форм освіти впливає на суб'єкти економічної діяльності;

- здобуття економічної освіти в мережі освітніх установ.

Саме тому економічне мислення – не лише сукупність затеоретизованих економічних знань, а й здатність їх засвоювати, використовувати в практичному житті; формування моделі економічної поведінки.

Упродовж тривалого часу існування вища школа ставила завдання щодо вдосконалення підготовки майбутніх фахівців. Серед наявних проблем вивчення економічно зорієнтованих дисциплін у підготовці фахівців економічної галузі педагогічною проблемою є технологія навчання – оптимальна, чітко визначена система професійної підготовки фахівця економічної галузі. Це зумовлено такими чинниками як:

- перехід від спізнювальної до випереджальної освіти здійснюється повільно або фрагментарно;

⁴² Попадинець О.В. Щодо формування економічного мислення у студента технічного ВНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Попадинець, В. В. Блага, В. В. Яцина. – Режим доступу: <http://www.chito.in.ua/shodo-formuvannya-ekonomichnogo-mislennya-u-studenta-tehnicno.html> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

- актуальним є врахування в навчанні економічних дисциплін не тільки сучасних тенденцій розвитку економічних процесів і досягнень, а й вимог до організації навчання, що відповідає потребам економічних перетворень, входження до Європейського освітнього простору та гуманізації освіти;

- розвиток вищої економічної освіти в Україні залишається на периферії інтересів суспільства й економічної науки;

- система вищої економічної освіти поки все ще орієнтована на знання, уміння й навички як кінцеву ціль, як результат, рівень знань слугує основним критерієм в оцінюванні студентів у процесі навчання та здобуття фахової підготовки за його підсумками у закладах вищої освіти;

- у закладах вищої освіти (III-IV рівня акредитації) на рівні навчальних дисциплін економічного профілю виховний складник є знівельованим;

- у вищій економічній освіті принцип варіативності реалізовано на стадії формування державних стандартів (ОПП, ОКХ, навчальних планів), а в щоденному навчанні поширено недостатньо;

- набуття професійної компетентності студентами у процесі навчання не повною мірою орієнтовано на виробничі функції: проектувальна, організаційна, управлінська, виконавська, технічна;

- існує розрив між навчальною, професійною підготовкою студентів і готовністю до майбутньої економічної діяльності;

- навчання економічних дисциплін проводиться відокремлено одне від одного, є статичним і дисципліни не інтегруються разом і в професійну майбутню діяльність;

- сучасний викладач економічних дисциплін має бути обізнаним із основами психолого-педагогічної науки, з педагогічними технологіями тощо, а натомість спостерігається невідповідність викладачів економічного циклу до застосування сучасних технологій навчання в частині реалізації особистісного

підходу до навчання економічних дисциплін майбутніх фахівців економічного профілю.

Одним із шляхів підвищення якості підготовки майбутніх фахівців, як зазначають дослідники, є впровадження в університеті інформаційних технологій навчання. Робота з ними проводиться на аудиторних заняттях і в процесі організації самостійної діяльності студентів. У такий спосіб забезпечується неперервність підготовки завтрашніх фахівців у галузі обчислювальної техніки. Підвищенню рівня професійної кваліфікації в підготовці фахівців сприяють щорічні студентські олімпіади, конкурси, науково-технічні конференції. Освіта активно інтегрується в міжнародний простір. Розширилися можливості університету в стажуванні викладачів, обміні студентами під час проходження практик за кордоном, у одержанні інформації із зарубіжних країн у галузях планування, організації та провадженні освітнього процесу. Усе це переконує в тому, що без постійних позитивних змін у системі закладів вищої освіти, поза кропіткої щоденної роботи з удосконалення складників якості підготовки фахівців економічного й інших напрямів неможливо досягти кінцевого результату – підготовки висококваліфікованого, всебічно розвиненого економіста-менеджера, здатного вирішувати найзлостіші проблеми підприємств і економіки України⁴³.

Спираючись на аналіз теоретико-практичного досвіду України та Республіки Польщі зазначимо, що найкращі результати дає використання групових або авторських технологій навчання. На нашу думку, із власного досвіду роботи, постає потреба застосування на тих чи інших етапах підготовки бакалаврів і магістрів пристосованих до конкретної дисципліни, теми, що вивчається в межах її змісту, різних особистісно-діяльнісних освітніх технологій, що забезпечує найкращі результати щодо підвищення рівня знань

⁴³ Кривов'язюк І. В. Шляхи підвищення якості підготовки фахівців економічного спрямування в рамках Болонської конвенції / І. В. Кривов'язюк, О. А. Кривов'язюк // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. – 2012. – Вип. 127. – С. 72–78. – С. 77.

студентів, майбутніх випускників університету. Таким чином, застосування особистісно-діяльнісних освітніх технологій у системі вищої школи дозволить не лише забезпечити достатній рівень фахової підготовки студентів економічних спеціальностей, але й створить передумови для подальшого їх саморозвитку в умовах роботи на підприємствах, організаціях, закладах, установах.

Отже, продуктивність використання позитивного досвіду професійної підготовки фахівців економічної галузі в закладах вищої освіти Республіки Польщі в Україні є можливою лише за умови врахування українських соціально-економічних реалій, культурних і освітніх традицій.

Доцільно розглянути окремі напрями імплементації досвіду польських закладів вищої освіти:

- запровадження навчання за професійно орієнтованими програмами, зокрема програмою профорієнтаційної діяльності в старшій школі, та надання можливості вибору спеціалізації безпосередньо під час навчання у закладі вищої освіти;

- створення належних організаційно-педагогічних умов блоково-модульної побудови навчальних планів, наявності в програмі елективних курсів, навчально-методичного забезпечення й налагодженої системи консультування студентів;

- удосконалення змісту професійної підготовки шляхом введення до навчальних планів курсів, спрямованих на підготовку студентів до міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного суспільства;

- розроблення методологічних, загальнотеоретичних і організаційно-управлінських аспектів співпраці установ економічного орієнтування та закладів вищої освіти, які надають професійну фахову підготовку на умовах партнерства.

На підґрунті системного аналізу доведено, що в основу формування змісту професійної підготовки фахівців економічної галузі покладено інтегративний підхід, що складається із сукупності підходів: діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного. Як цілісна система, професійна підготовка передбачає базову підготовку, яка зумовлює розвиток ключової та базової компетентностей і забезпечується вивченням курсів фундаментального циклу, що представляють стандартний мінімум у змісті професійної освіти; та спеціальну підготовку, яка є варіативною частиною освітньої програми підготовки фахівців і реалізується під час курсів фахового й спеціалізованого циклів, що сприяють формуванню галузевої компетентності й визначають спеціалізацію фахівців економічної галузі. Вивчення складників освітньої програми економічної освіти відбувається за принципом інтеграції навчальних предметів, теорії та практики шляхом комплексної організації навчально-пізнавальної, науково-дослідної й навчально-практичної діяльності студентів.

Результати порівняльно-педагогічного дослідження дали змогу окреслити можливості використання прогресивних ідей досвіду Республіки Польщі в умовах реформування економічної освіти в Україні за такими напрямками:

- удосконалення організації професійної підготовки фахівців економічної галузі (налагодження системи якісної профорієнтаційної роботи в старшій школі та навчання за професійно орієнтованими програмами, зокрема програмою економічного спрямування; вибір спеціалізації безпосередньо під час навчання в закладі вищої освіти; реалізація блоково-модульного підходу до побудови навчальних планів, що забезпечить академічну мобільність студентів і створить умови усім бажаючим користуватися послугами системи освіти упродовж життя; розроблення методологічних, загальнотеоретичних і організаційно-управлінських аспектів співпраці економічних установ різного профілю та закладів вищої освіти, які надають професійну підготовку на умовах партнерства);

- оновлення змісту професійної підготовки (наближення змісту навчання до змісту майбутньої професійної діяльності, що реалізується шляхом дотримання інтегрованого підходу до викладання як фахових, так і фундаментальних дисциплін; розширення навчального плану шляхом створення курсів, спрямованих на підготовку студентів до міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного суспільства та роботи в інклюзивній групі; збільшення кількості вибірових курсів фахово орієнтованих дисциплін, що уможливить вільний вибір профілю навчання);

- урізноманітнення форм і методів навчання (застосування портфоліо, методу симуляції, кейс-методу, демонстрування відеозаписів занять-практикумів і занять-тренінгів; збільшення питомої ваги індивідуально-групових форм роботи студентів шляхом залучення їх до науково-дослідної роботи, налагодження системи консультування студентів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющина М. В. Психолого-педагогічні засади підготовки студентів економічної спеціальності до інноваційної діяльності : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / М. В. Артющина. – К., 2011. – 534 с.
2. Бочкарьова Н. С. Філософія освіти Карла Роджерса [Електронний ресурс] / Н. С. Бочкарьова. – Режим доступу: http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Bochkaruova_Rogers.htm (дата звернення: 10.09.2016). – Назва з екрана.
3. Ванискотт Ф. Образовательные системы в Европе / Ф. Ванискотт // Инновации в образовании. – 2003. – № 5. – С. 109–111. – С. 110.
4. Гаркуша Л. Проблеми впровадження кредитно-модульної системи в навчальний процес та організація самостійної роботи студентів ВНЗ України в сучасних умовах / Л. Гаркуша, О. Волчанський // European Studies Bulletin. – 2006. – № 4 (2). – С. 56–62
5. Громико Н. К. Сценарний підхід у стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку регіону [Електронний ресурс] / Н. К. Громико. – Режим доступу: http://file:///C:/Users/448A~1/AppData/Local/Temp/Modre_2011_1_42.pdf (дата звернення: 14.09.2016). – Назва з екрану. – С. 30.
6. Децентралізація та багаторівневе управління у Польщі. Забезпечення узгодженості загальнодержавної та регіональних стратегій / політик розвитку. – Київ, 27 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/89%D1%96.pdf> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.
7. Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма : монографія / С. А. Дружилов. – Воронеж : Научная книга, 2010. – 240 с. – С. 34 – 35.
8. Дубасенюк О. А. Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки / О. А. Дубасенюк // Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія / Авт. кол.

О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Н. Г. Сидорчук, О. М. Спірін, Н. В. Якса та ін.; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. Вид. 2-е, доп. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 8–29. – С. 24.

9. Етапи моделювання: Освіта України, інформаційний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvitadnepr.dp.ua/modelyuvannya-zadach/2/> (дата звернення: 12.07.2016). – Назва з екрана.

10. Європейський досвід планування підготовки вищими навчальними закладами затребуваних спеціалістів: аналітична записка (Центр міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=3079> (дата звернення: 19.09.2016). – Назва з екрана.

11. Івашко О. А. Проблема полікультурної освіти у Республіці Польщі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. А. Івашко. – К., 2012. – 22 с. – С. 15.

12. Капченко Л. М. Моделювання планів роботи у професійно-технічних навчальних закладах (умови і принципи) [Електронний ресурс] / Л. М. Капченко. Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/6/statti/2kapchenko.htm (дата звернення: 24.09.2016). – Назва з екрана.

13. Кириченко І. Битва за професіоналізм [Електронний ресурс] / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 33. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/bitva_za_profesionalizm-109104.html (дата звернення: 10.11.2016). – Назва з екрана.

14. Колин К. К. На пути к новой системе образования / К. К. Колин. – М., 1997. – 110 с. – С.12.

15. Костенко Р. В. Підготовка майбутніх економістів у вищих навчальних закладах до роботи на валютному ринку на основі комп'ютерних технологій : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Р. В. Костенко. – Одеса, 2015. – 598 с.

16. Кошелєва Н. Г. Педагогічні основи інноваційної фахової підготовки майбутніх економістів у ВНЗ : монографія / Н. Г. Кошелєва; Укр. Інж.-пед. академія. – Артемівськ : ННППІ УПА, 2014. – 134 с.
17. Кривов'язюк І. В. Шляхи підвищення якості підготовки фахівців економічного спрямування в рамках Болонської конвенції / І. В. Кривов'язюк, О. А. Кривов'язюк // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. – 2012. – Вип. 127. – С. 72–78. – С. 77.
18. Левочко М. Т. Наступність у професійній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в системі «коледж-університет» : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / М. Т. Левочко. – К., 2010. – 717 с.
19. Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. – СПб : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с. – С. 87.
20. Макаренко І. Є. Принципи організації моніторингу якості процесу навчання у загальноосвітніх навчальних закладах / І. Є. Макаренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 27. – С. 153–159; Новиков А. М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с. – С. 158.
21. Новиков А. М. Российское образование в новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с. – С. 150.
22. Оптимальний підхід та оптимальні моделі у вивченні соціально-політичних процесів. Типи моделей соціальних явищ / В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська // Політичне прогнозування : Навч. посібник. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.
23. Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік (скорочено) / Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacionalna_dopovid4_skoro_cheno (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

24. Основні європейські програми та ініціативи у сфері освіти і навчання [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства Молоді та спорту України. – Режим доступу: <http://www.dsmsu.gov.ua/index/ua/category/243> (дата звернення: 14.05.2016). – Назва з екрану.

25. Павелко В. В. Формування знань і умінь молодших школярів у процесі навчання засобами наочності та моделювання : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.09 / В. В. Павелко. – К., 2009. – 162 с. – С. 28 – 29.

26. Письменна Н. Особистісно-орієнтований підхід у контексті гуманізації навчально-виховного процесу / Н. Письменна // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2013. – № 8 (Ч.1). – С. 250–254. – С. 252.

27. Попадинець О. В. Щодо формування економічного мислення у студента технічного ВНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Попадинець, В. В. Блага, В. В. Яцина. – Режим доступу: <http://www.chito.in.ua/shodo-formuvannya-ekonomichnogo-mislennya-u-studenta-tehnichno.html> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

28. Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти / Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, 4 грудня 2003 року, № 12/7–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1975.html (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

29. Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти / Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, 4 грудня 2003 року, № 12/7–4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS1975.html (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.

30. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали XI Міжнародного бізнес- форуму (Київ, 22 березня 2018 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 200 с. – С. 15.
31. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/> (дата звернення: 29.07.2016). – Назва з екрана.
32. Реан А. А. Психология и педагогика: учебное пособие / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Разум; под общ. ред. проф. А. А. Реана. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с. – С. 307.
33. Святний В. А. Стан розробок та перспективи інтеграції паралельних моделюючих середовищ з Grid-технологіями [Електронний ресурс] / В. А. Святний, О. В. Молдованова, А. М. Чут. – Режим доступу: file:///C:/Users/448A~1/AppData/Local/Temp/Npdntu_inf_2008_9_17.pdf (дата звернення: 23.05.2016). – Назва з екрана.
34. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» Європейський Союз; Декларація, Міжнародний документ від 19.06.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (дата звернення: 19.04.2016). – Назва з екрана.
35. Ткаленко Н. В. Проблеми підготовки сучасних економістів у системі вищої освіти України / Н. В. Ткаленко, В. В. Федорченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 3 (11). – С. 31–35.
36. ТНЕУ в TOP-10 кращих економічних ВНЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tneu.edu.ua/news/2677-tneu-v-top-10-kraschihekonomichnih-vnz-ukrayini.html> (дата звернення: 13.03.2016). – Назва з екрану.
37. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: навч. посібник / Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін.; за ред. професора Д. В. Чернілевського. – Вінниця: АМСКП, 2010. – 484 с.

38. Шебеко Т. Д. Программно-целевое управление развитием инновационных процессов в образовательном пространстве города : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. Д. Шебеко. – Тюмень, 2004. – С. 171. – С. 204 – 205.
39. International Language School of Poland [Electronic resource]. – Access mode : [//www.mba-magistratura.com/universiteti-i-shkoli/](http://www.mba-magistratura.com/universiteti-i-shkoli/) (20.03.2016). – Title from the screen.
40. Katarzyna. Egzamin potwierdzający kwalifikacje zawodowe – efektywnosc / Katarzyna Pardej // Edukacja ustawiczna dorosłych. – 2015. – № 3. – P. 179 – 197.